

Az országos konferencia óta eltelt három évtized alatt az akkori, gazdaságilag elmaradott Románia lendületesen fejlődő szocialista állammá lett. A tegnapi és mai eredmények biztosítják holnapi lépteinket annak a programnak a megvalósítása útján, amelyet a XI. kongresszus dolgozott ki.

Fodor László

A szabadoktatás kezdetei Temesvárott

Napjaink művelődési életének fontos tényezői az országszerte működő szabadegyetemek. Temesvárott, mint több más városban is, a Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottság — karöltve a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának megyei bizottságával — e közművelődési intézmény keretében magyar tagozatot is tart fenn, mely enciklopédikus jellegével alkalmas arra, hogy a legkülönbözőbb érdeklődési körű hallgatóságot vonzza.

A temesvári szabadegyetem magyar tagozata mintegy háromnegyed századra visszanyúló hagyományt fejleszt tovább. A hetvenöt évvel ezelőtti kezdeményezés országos viszonylatban is úttörő volt; a korabeli tudósítások kiemelik, hogy Erdély és a Bánság területén Temesvárott nyílt először szabadlíceum, s ez ugyanakkor fejlődött szabadegyetemmé, amikor Válenii de Muntéban Nicolae Iorga lerakta a színvonalas szabadoktatás alapjait.

Szabadlíceum és szabadegyetem

A temesvári Szabad Líceum előadásai abból a közművelődési előadásorozatból nőttek ki, amelyet a múlt század végén a helybeli középiskolai tanárok kezdeményeztek. 1898. január 20-án megalakult a temesvári tanárok köre, és már a következő hónapban nyilvánosságra hozta azt az elhatározását, hogy „a város intelligens közönsége számára irodalmi színvonalon álló nyilvános felolvasásokat rendez”. (Megjegyzem, hogy a temesvári Arany János Társaság csak 1903-ban jött létre.)

Az első felolvasásra 1898. február 27-én került sor a megyeháza dísztermében: Byron költészetét ismertette az előadó. Rövid időközökben Petőfi fantáziájáról, majd a közelgő huszadik század asszonyáról hangzott el felolvasás, 1898-ban összesen öt, 1899-ben pedig újabb hét ülésre került sor, s rendszerint zenezámok is szerepeltek a műsoron. A közönségsiker arra indította a tanári kört, hogy más értelmiségiek bevonásával egy átfogóbb közművelődési intézmény, a Szabad Líceum megalapítását kezdeményezze.

1899. november 5-én jelent meg a sajtóban a Szabad Líceum létesítéséről szóló bejelentés. Célja „Temesvár művelt közönsége számára oly állandó találkozó helyet teremteni, ahol a tudomány, irodalom és művészet egyes közérdekű kérdéseiről, valamint egyéb aktuális témákról hozzáértő előadók élvezetes és tanulságos előadásokat tartanak, másrészt pedig az intézménynek a dologi kiadások után esetleg fennmaradó jövedelmét a tanárok szegény özvegyeit és árváit segélyező országos alpnak juttatni“. A Szabad Líceum tehát nem volt ingyenes; a látogatók szerény díjat fizettek, amiből a Szabad Líceum a tanári segélyegyletnek juttatott bizonyos összeget, alapítványt létesített bánsági tanárfiúk főiskolai taníttatására stb.

Az első híradás után a sajtó részletesebb ismertetést közölt a Szabad Liceumról („szabadnak mondják, mert egyáltalán nincs kötelezettség hallgató és előadó közt, szabad, mert minden érdeklődő részt vehet benne“), felhívta a közönséget a beiratkozásra, és közölte az előadások programját, amelyben két nyelv- és irodalomtudományi, egy szociológiai, két pszichológiai, három jogi-államtudományi, három történelmi, két közgazdasági, két földrajzi-csillagászati, három fizikai-kémiai és egy egészségügyi előadás szerepelt. A felhívásnak megvolt az eredménye: 1899. november 20-án telt ház előtt zajlott le a Szabad Líceum megnyitása — Szabolcska Mihály előadásával a magyar líra történetéről. Az érdeklődés a továbbiakban is változatlan maradt: az évad végéig több mint 280 bérleti és egyes elő-

adásra szóló jegy kelt el. Az előadásokat helybeli tanárok, ügyvédek, bírák, orvosok, hivatalnokok, papok és mérnökök tartották, s nem egy esetben a tudományos és művészeti élet köréből meghívott tekintélyes személyiségek (Beöthy Zsolt, Alexander Bernát, Cholnoky Jenő, Konkoly-Thege Miklós, Téglás Gábor, Roska Márton, Nyáry Sándor, Feszty Árpád, Ligeti Miklós és mások).

A Szabad Líceum hallgatósága általában a város közép- és felsőfokú műveltséggel rendelkező rétegéből került ki. A tanári kör szociális kérdések iránt különösen fogékonny elnöke, Bergmann Ágost felvetette azt a gondolatot, hogy meg kellene nyerni a munkásságot is. Indítvány nyomán 1904—1905 folyamán került sor néhány ingyenes előadásra a műveltebb munkások és iparosok számára. A kezdeményezésnek azonban kevés volt a sikere, mert a szervezett munkásság távol maradt. Bergmann ebből azt a következtetést vonta le, hogy a munkásság érdeklődési körébe vágó szociális kérdéseket kellene tárgyalni (tudományos alapon), s a tanári kör között ezt az elgondolást a szociáldemokrata szakszervezetek vezetésével, mely ilyen feltételek között szívesen beleegyezett, hogy a Szabad Líceum *népliceumi* osztálya a szervezett munkásság számára is rendezzen előadásokat. 1905. december 3-án kezdődött a népliceumi osztály előadásorozata Kunfi Zsigmondnak *A munkásság és a tudomány* című felolvasásával. A hallgatóság ezentúl vasárnaponként a munkásszövetségek helyiségeiben gyűlt össze, s gyakran közreműködött a Typographia Dalegyet és az 1906-ban létesült Munkáskör dalosztálya. A legaktívabb előadó Kunfi Zsigmond és Vértes Adolf szociológus volt. Az összejövetel iránt óriási érdeklődés nyilvánult meg: az előadásokon általában 300-500 főnyi hallgatóság jelent meg.

Bergmann Ágost indítványára 1905-ben két újítást vezettek be: a *sorozatos előadásokat*, hogy egy-egy tudományág kisebb egészét a lehető teljességgel ismertethessék, és a *zenetörténeti hangversenyeket*, amelyek keretében egy-egy nagy zeneszerző vagy zenei irányzat (Beethoven, Mozart, Liszt, Mendelssohn, Erkel, Wagner és mások, illetve kuruc zene, Petőfi-dalok, modern zenei törekvések stb.) jellemző műveit mutatták be. Ilyen előadást kettőt tartottak évadonként a Vigadóban; a hangversenyekre özőnlött a közönség. Az újítások meghozták gyümölcsüket: ezentúl a liceumi előadások átlag 300, a zenetörténetiek pedig 500 főnyi közönséget vonzottak, és nagy hangversenyt meg kellett ismételni.

Az előadásorozatok egyesek véleménye szerint már *népszerű főiskola* jelleget adtak a Szabad Líceumnak — azzal a fenntartással, hogy a közönségigény miatt a szórakoztató elemről egyelőre nem mondhatott le. De a tisztán tudományos szabadtanítás megteremtésére valóban megvolt a törekvés, s ez fokozatosan meg is valósult. 1910-ben — miután jó néhány egyetemi tanár rendszeres közreműködését biztosította — a Szabad Líceum meghirdette a szabadegyetemi előadásokat. Ezeket 1910. november 26-án nyitotta meg Schneller István kolozsvári professzor a személyiség neveléséről tartott értekezésével. Schneller meghívására nem utolsósorban azért került sor, mert egyike volt azoknak, akik a szabadegyetem eszméjét felkarolták; annak jelentőségére *Pedagógiai dolgozatok* című munkájában (1900) oly eredménnyel mutatott rá, hogy tervei alapján 1902-ben kormányrendelet szervezte meg a szabadegyetemet, szorgalmazván az ún. Népszerű Főiskola-tanfolyamok létrehozását.

Az 1911—1912. évi három, egyenként 4—4 előadást felölelő ciklus főleg hűmán tárgyú volt, 1912—1913-ban viszont a súlypont a természettudományokra tolóódott át, 1913—1914 első félévében az ember állt az előadások középpontjában; a Szabad Líceum és a Szabad Egyetem működésének az első világháború kitérése vetett véget.

Népliceum, polgári líceum

Alig kezdte meg tevékenységét a Szabad Líceum, amikor 1899. november 25-én *Szabad Líceumot a népnek!* címmel felhívás jelent meg a temesvári sajtóban Mező Dániel Temesvár-gyárvárosi tanító tollából, aki — a tanítóság bevonásával — a külteki munkáskép számára is hasonló művelődési intézmény létrehozását sürgette. Mint a nép ismerője, felhívta a figyelmet arra, hogy az egyszerű ember húzódozik onnan, ahol neki fel akarnak olvasni, s csak oda megy szívesen, ahol ő is beszélhet, kérdezhet s feleletet is kap, ahol a felvetett kérdések megoldása „társaságban, beszélgetésszerűen megy végbe” — írja cikkében.

A felhívás címzettjének a temesvári Nemzeti Szövetség tekintette magát; 1898. október 18-án történt megalakulása óta már számos népművelési előadást szervezett, de ötletszerűen; most a Mező-féle felhívás után megbízta ügyvezető

választmányát, tanulmányozza a népnevelő munka rendszerbe foglalásának kérését. 1900. december 6-án pontosan körülhatárolt keretbe foglalták a teendőket. Főlkérték Mező Dániel tanítót, hogy a Gyárvárosban, Pánczél Lajos tanítót pedig, aki néhány társával már 1895 óta foglalkozott iskolán kívüli népműveléssel, hogy a Józsefvárosban a munkások részére előadássorozatot vezessen. Közreműködésére sikerült a városi értelmiség legjobbjait, valamint a dalegyleteket is megnyerni. Többek között a babonákról, elemi jogismeretekről, világföldrajzról, történelemről, a szabadságharc eseményeiről, Arany *Toldijáról*, Petőfi *János vitézéről*, a kínaiakról szóltak. A két városrészben felváltva került sor az előadásokra, egy-egy évadban mintegy 32-re. A gyárvárosi hallgatóság főleg kubikosokból (zömben a szegedi árvízkatasztrófa után telepedtek meg Temesvárott), a józsefvárosi pedig napszamosokból állt.

Az előadások nagy tömegeket vonzottak. A Gyárvárosban az iskola hamarosan szűknek bizonyult, ezért a város 1903-ban bérelt helyiségben (Széna tér 16.) Munkásotthont hozott létre — teremmel; itt működött Mező Dániel vezetése alatt az 1902-ben szervezett népkönyvtár is, és itt tartották, mintegy 200—300 főnyi hallgatóság előtt, az előadásokat.

1905-ben a tanári kör Bergmann Ágost ösztönzésére egyesítette erőfeszítéseit a Nemzeti Szövetség és a városi vezetőség ama törekvésével, hogy a lakosság minden rétegét bevonják az ismeretszerzés körébe. Ennek érdekében a Szabad Líceum gondoskodott arról, hogy a Kereskedői Alkalmazottak Egyesülete, valamint a józsefvárosi Ifjúsági Egyesület rendszeresen előadókhöz jusson, beszervezte a művelődési munka körébe a vasúti munkások nagy részét, ugyanakkor nagymértékben újjászervezte a Mező és Pánczél vezette kurzusokat is. Ennek folytán 1905—1906-ban a város hat pontján folyt a „néplíceum“-nak vagy „munkáslíceum“-nak nevezett keretben a népnevelő munka.

Ugyancsak 1905-től a Szabad Líceum a Józsefvárosban a polgárság számára is rendezett előadásokat, amelyek műsorán zeneszámok és szavalatok is szerepeltek. Ez volt a „polgári líceum“. 1905—1906-ban az összes közművelődési előadások száma megközelítette a 130-at; ez olyan eredmény volt, amilyennel egyetlen város sem dicsekedhetett akkortájt.

1907-ben újabb előrelépésre került sor. A Nemzeti Szövetség megbízásából Mező Dániel hét vidéki községben (Székelykeve, Vadászerdő, Végvár, Majláthfalva, Újmosnica, Medves, Giroda) szervezett néplíceumot. Amikor a sajtó ezt hírül adta, a rékási tantestület jelentette, hogy ott már korábban indítottak közművelődési előadássorozatot; 1910-ben Szakálházán, Szabadfaluban, Csernán és Szinérzegen is kezdődtek népi gazdasági előadások, 1912-ben pedig Újszentesen alakult falusi szabadlíceum.

Népakadémia, munkásgimnázium

A néplíceumok, amelyeknek sikerült a temesvári földmunkásokat, napszamosokat, kereskedői alkalmazottakat, vasúti munkásokat és az ifjúságot magukhoz vonzaniuk, csak kis mértékben tudták bevonni a népművelésbe a nagyszámú gyári munkást. E réteggel a Szabad Líceum foglalkozott ugyan, de a feladatok meghaladták lehetőségeit; előadásai nem igazodhattak a munkásság igen különböző képzettségi színvonalához, másrészt, mivel nem fűződtek összefüggő tanfolyamokká, nem pótolhatták a munkásság előmenetele szempontjából oly fontos iskolai oktatást, illetve végzettséget. Ennek a feladatnak a megoldására hazánk első jogsegély-egylete, az 1904. november 6-án alakult Népiroda-Egylet vállalkozott, amikor 1908. október 15-én létrehozta a Népakadémiát. Ez előkészítő, középső és felső tanfolyamra tagozódott, tehát szerkezetében felismerhető az elemi, közép- és felsőfokú oktatással való párhuzam.

Az első esztendőben a közép- és felsőfokú tanfolyam programjában egészség-tani, illetve jogtudományi súlypontú különálló előadások szerepeltek, de a második évben a vezetőség az Uránia tudományos egyesülettel történt megegyezés folytán a középső tanfolyamot munkásgimnáziummá alakította át. Főlépítése a következő volt:

- egy előkészítő tanfolyamon a magyarul nem tudók elemi iskolai végzettséget szerezhettek;
- a fokozatosan kiépülő munkásgimnázium heti 13 órás tanfolyamai a közepiskola alsó osztályainak elvégzését tették lehetővé;
- a vasárnaponként tartott összejövetelek különböző előadásokat öleltek fel, s oly nagy volt irántuk az érdeklődés, hogy a Népakadémia 1909-ben minden városrészre kiterjesztette az előadásokat.

A kurzusok ingyenesek voltak, mindössze a munkásgimnáziumban kellett a német vagy francia nyelvórákért tandíjat fizetni. A hallgatóságnak rendelkezésére állt a Népiroda-Egylet könyvtára. Az előadások elemi iskolai helyiségekben, a tanítóképzőben vagy a zeneiskolában folytak. A munkásgimnázium látogatottságáról van egy-két adatunk: 1910—1911-ben 195 tag iratkozott be, 1915—1916-ban pedig 60.

A fentiekből kitűnik, hogy Temesvárott az ismeretterjesztés különböző intézmények keretében párhuzamosan folyt. Tevékenységük egybehangolására 1910-ben megalakult a Temesvári és Temesvármegyei Szabadoktatásügyi Bizottság.

E fórumok tevékenységének voltak olyan jellemzői, melyek korunknak is eszményei, s munkájukban kimutathatók oly előremutató elemek, melyeket joggal sorolhatunk haladó hagyományaink közé.

Az a magasfokú hivatástudat, amellyel a város értelmiségi rétege, különösen a tanári kar tehetségét a közművelődés szolgálatába állította, példamutató. Hasonlóképpen minden elismerést megérdemel az az állhatatosság, amellyel egy Mező Dániel vagy Bergmann Ágost a szabadoktatás demokratizálására törekedett. Ennek eredménye volt a népművelő munka decentralizálása, kihelyezése minden városrészbbe; az előadók tehát nem várták el, hogy a művelődésre vágyók jöjjenek hozzájuk, hanem ők mentek a nép közé, a kültekli munkásotthonba, vagy a vasutasok és szeszgyáriak munkahelyére. Tevékenységük hatékonyságát növelte az előadások különböző szintre tagolása a hallgatók előképzettsége szerint.

Megtörténtek a kezdő lépések abba az irányba is, hogy a hallgatókat praktikus ismeretekkel vértézzék fel. A kubikosoknak mérési módszerekről és népszerű régészetről közöltek ismereteket; az iparosok gyakorlati mértant, a vasutasok számtant tanultak, a munkásgimnázium tárgyai között pedig könyvvitel, gyors- és gépírás, elsősegélynyújtás is szerepelt. Szemléltetőeszközök, vetítógép igénybevétele természetes volt. Igyekeztek továbbá az időszerű kérdéseket is megvilágítani. Az angol—búr háború idején Dél-Afrikáról, a messinai földrengés idején a tűzhányókról, a belpolitikai küzdelmek alkalmával a választójogról és a sztrájk-ról, a Balkán-háborúk éveiben a szandzsákról hangzott el előadás stb. Különös jelentőséget szenteltek a helyi problémáknak; ezek felvetésében Teibisz Károly, a Liceum védnöke járt elől: a város fejlesztéséről értekezett. Temesvár gazdaságstatisztikájáról szóló expozéja ma is forrásértékű.

A szabadoktatási intézmények az együttélő nemzetiségek kölcsönös megbecsülésének jegyében fejtették ki működésüket. A román dalárda közreműködése gyakori volt (magyar dalokkal is); Putnoky Miklós lugosi főgimnáziumi igazgató 1900-ban *Román költészet a XIX. században* címmel tartott temesvári és vidéki előadásai nagy érdeklődést váltottak ki; saját fordításában Alecsandri-verseket is bemutatott. Lovas Imre, a Szabad Liceum titkára 1906-ban német előadások tartását indítványozta; Mező Dániel, amikor Medvesen beszélt a népnek, a román hallgatóságnak románul is kifejtette előadása tárgyát, az V. kerületi Népakadémia megnyitó előadásán Remus Agliceriu tanító románul beszélt.

Az előadásokon érvényesült a szabad véleménynyilvánítás joga. Amikor 1899-ben a materialista világnézetű dr. Szigeti Henrik törvényszéki orvos azzal fejezte be az agy működéséről szóló előadását, hogy „nincs halhatatlanság, nincs másvilág”, a Szabolcska Mihály vezette klerikális körök tiltakozásával szemben nemcsak Tóth Béla író emelt szót a *Pesti Hírlap* hasábjain a szólásszabadság mellett, de nem helyezkedett más álláspontra a tanári kör sem, melynek felfogását Berkeszi István fejezte ki nyilvánosan: „A Szabad Liceum azért alakult, hogy a tudományok és ismeretek mindennemű ágával foglalkozzék, és a tudományok mezején mindenki szabadon hirdethesse a maga meggyőződését. (Éljenzés) A Szabad Liceum nem korlátozhat senkit előadásában...” Egyébként dr. Szigeti maradt a szabadoktatás egyik legtevékenyebb tagja, amiből levonhatjuk a következtetést, hogy a materializmus és az idealizmus emez összecsapásából az előbbi nem került ki vesztesként.

Büchl Antal